

A pozsonyi református templom architektúrájához

1/ Összefüggések, párhuzamok a pozsonyi ref.templom és a zsinagógák architektúrája között

a) A 19.század szakrális építészetében észlelhetőek konkrét párhuzamok a protestáns egyházak templomépületei és a zsinagógák között. Pozsonyban erre nemcsak a református templom nyújt példát. A Kecse-kapu utcai temetői kápolna főhomlokzatának típusa elterjedt volt a zsinagógaépítészetben is. Tehát bizonyos sémák, minták ismétlődéséről lehet beszélni. Úgy mint a zsinagógaépítészetben, a protestáns templomoknál is kedvelt vált az akkor divatos romantika stílusa, mely viszont nem a történelmi stílusok pontos felidézéséről szólt. Inkább csak bizonyos motívumokat, részleteket vett át és azokat variálta. A középkort idéző formák, melyek elsősorban a katolikus templomokra voltak jellemzőek a későbbiekben megjelentek a protestáns egyházakon is, bár nem volt „(stílus-) történelmi logikájuk“ (ha figyelembe vesszük azt, hogy Luther fellépése a reneszánsz korszakára esik). A gótika ill. a romanika azonban jelképes értelemben nagyon erősen kötődött a kereszténységhez, a szakralitáshoz.

b) A pozsonyi református templom alaprajzát próbáltam zsinagógák alaprajzaival összehasonlítani. Ehhez alapul vettem Ludwig Klasen bécsi építész *Grundriss-Vorbilder...* művének 11.kötetét, melyben a szakrális építészettel foglalkozik. Klasen a 19.sz.végén adta ki „kézikönyveit“, melyekben összegezte korának épület-fajtáit és azoknak egyes típusait. Szövegét gazdagon illusztrálta az említett művek térbeli és alaprajzi ábrázolásaival. Könyve elsősorban a szakmabelieknek szólt – mérnököknek, építésvezetőknek, építészet-hallgatóknak stb. Feltehetőleg ilyen *Handbuch*ból indulhattak ki Wimmer és Opaterny, ami nem meglepő, mert ez volt a kor általánosan elterjedt gyakorlata. Az alaprajzi, térbeli párhuzamok okát azonban elsősorban a liturgikus követelményekben kell keresni, melyek alapvetően meghatározták a templom/zsinagóga belső elrendezését. A hívők figyelme nem a főoltárra, de a szószékre, (ill. az Úr asztalára) összpontosul – ezért itt jobban érvényesülnek a központosított diszpozíciók (a négyzet-, görög kereszt-, 5-szög-alakú alaprajzok). A kálvinista templomok tipológiájával és azoknak ideális térbeli megoldásával a 19.században *Schulek Frigyes* és *Pecz Samu* is foglalkozott, 1885-ben, ill. 1888-ban publikált tanulmányaikban. Pecz ideális elképzelései a budapesti, Szilágyi Dezső téri református templomban valósultak meg. Még érdekességként meg kell itt említeni, hogy mindkét építész nagy tisztelője volt a középkori stílusoknak. Schulek épület-restaurátor tevékenységével szerzett magának elismerést (Pozsonyban a ferencesek és a klarisszák templomtornyait állította helyre, Deákin „kiegészítette“ az ottani román kori templomot), Pecz sajátos gótikát alkalmazott épületein. Fő művei közé – mely rokon a pozsonyi református épületegyütessel – tartozik a pesti Nagy Ignác utcai unitárius templom és bérház. Visszatérve az alaprajzi párhuzamokra – a pozsonyi templomhoz közel áll a *berlini neológus zsinagóga* alaprajzi elrendezése, melyet Klasen publikált könyvének XI.tábláján. Az épület tervezője G.(Georg?) *Stier* volt. Hasonló alakítást mutat *E.Zwirner kölni zsinagógája* is (Klasen, ugyanott). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az említett épületek közvetlen példaképei a pozsonyi református templomnak, csupán az alaprajzi, térbeli-elrendezési rokonságot akartam itt kihangsúlyozni.

c) Szimbolikus párhuzamok: Wimmer és Opaterny I.díjas tervüket a *Lukács* jelszóval írták alá. Ebből arra lehet következtetni, hogy munkájuk kiindulópontjaként Lukács evangéliumát választották, mely Krisztus életét írja le. Krisztus zsinagógákban hirdette tanítását (Lukács 4, 21: *A zsinagógában minden szem rászegződött.*, vagy Lukács 5, 31 stb.), a református egyház Krisztust (a zsidó vallás) reformereként tiszteli. Így jelképes, ikonográfiai szinten is kimutathatóak bizonyos összefüggések a zsinagógák és pozsonyi templom architektúrája között.

2/ Wimmer, Opaterny és Tornallyai

a) Wimmer Ferenc Pozsony jelentős építész-egyénségei közé tartozott a 20.század 20.-30.éveiben. Az I.vgh.előtti működéséről azonban nagyon kevés adat maradt fenn. Ezért a müncheni *Architekturmuseum der Technisches Universität* levéltárára fordultam – sajnos eredménytelenül, ami meglepő, hiszen Wimmer nemcsak a müncheni iskola hallgatója, de von Thiersch professzor asszisztense is volt. Ezek az adatok nagy fontossággal bírnának, mivel a pozsonyi református templom pályázati terve Wimmer korai müncheni éveinek műve. Ezért tovább próbálkozom a müncheni iskola történeti levéltárában.

Wimmer templomtervére nagy hatást gyakorolhatott Theodor Fischer építésze. Fischer ugyancsak Münchenben oktatott 1908-28 között. Von Thierschel ellentétben, kit a „délnémet neobarokk nagymestereként“ tartottak számon, Fischer a hazai, középkori hagyományokhoz nyúlt vissza. A középkor formavilágát azonban „modern“ szempontokból dolgozta át; sajátos romanizáló stílusa nem a romanika másolására, hanem annak megértésére épült. Ugyanez jellemző a református templom architektúrájára, mely a romanizáló részleteket a középkorra való jelképes utalásokként használja.

b) Opaterny Flóris munkássága mára csaknem feledésbe merült. Ha azonban szemügyre vesszük az 1905-1914 közötti országos szakmai sajtót, nagyon gyakran találkozunk nevével. Aktívan és eredményesen vett részt különféle országos pályázatokon. Pályáját negatívan befolyásolta az I.vgh.utáni helyzet. Pestre majd Szentendrére költözött, a háborúelőtti évtizedhez képest nagyon keveset alkot. Leszármazottai ma is Szentendrén élnek. Sikerült beszélnem Oltai Péterrel építésszel, Opaterny unokájával. Igérte, hogy elküldi nagyapja azon leveleit, melyekben a pozsonyi templommal foglalkozott. Még megemlítem, hogy a templom Opaterny által készített rajza ki volt állítva a Műcsarnok 1913-as tavaszi tárlatán.

c) Tornallyai Zoltán hagyatékában, melynek nagy részét a Magyar Építészeti Múzeum őrzi, nem sikerült a templomra vonatkozó dokumentumokra lelmem. 1910-14 közötti egyéb pályaterveiből azonban következtethetünk arra, milyen stílusintenciákban készíthette pozsonyi munkáját. Tornallyai már nem a historizáló építészet jegyében dolgozott hanem aktuális tendenciákat követett, melyeket Kós Károly építésze képviselt az akkori Magyarországon. Ez a „stílus“ több inspirációs forrást ötvözött: skandináv (elsősorban finn), erdélyi – kalotaszegi ill. középkori hatásokat, motívumokat. A hagyomány szerint Tornallyai terve minőségbeli szempontból egyenrangú volt a nyertes W+O pályatervvel. Ennek alapját – feltételezhetően – aktuális formavilága adhatta, mely közel állhatott a fővárosi „divathoz“ (pl.Árkay fasori ref.templomához, mely éppen az említett befolyások remek példája). Tornallyai rajzai 500 koronás díjban részesültek, tehát az egyház megvette őket. Sorsuk ismeretlen.

3/ Wimmer és Opaterny tervének előnyben részesítése – feltételezhető okok

Pozsony környezete művészeti kérdésekben jóval konzervatívabb volt a Pestinél. Kivételt képeznek Lechner Szt.Erzsébet temploma és a vele összefüggő objektumok ill. más szecessziós polgári épületek. A historizmus túlélte a világháborút is, aminek jó bizonyítéka a Reduta / Vigadó eklektikus tömbje. Képzőművészeti ügyekben rendkívül befolyásos volt a helyi *Kunstverein*, mely annak ellenére hogy haladó szellemű művészeket is tömörített, hivatalosan a konzervatívabb álláspontokat képviselte. A református templom és bérház tervpályázatában is fontos szerepe volt – Kovács Lajos és Wimmer Ferenc ugyanis egyesületi tagok voltak. Ugyanúgy az építész apja is. Wimmer Adolf ugyanakkor az I.-pozsonyi takarékpénztár igazgatói tisztségét is betöltötte. Így tehát nemcsak a hagyományosabb hangvételű templomterv, de személyi, egyesületi összeköttetések is szerepet játszhattak Wimmer és Opaterny díjazásában. Kettőjük „hazai“ terve előnyben részesült a modernebb elképzelésű, befutott de mégiscsak „idegen“ Tornallyai pályaműve előtt. Bizonyítja ezt az is, hogy a nyertesek bérházukat már

modern minták szerint tervezték. Tervük stílusbeli kettősége a szükséges kompromisszumot jelentette környezetükkel.

4) Árkay fasori református temploma és a pozsonyi templom párhuzamai

A pozsonyi református templomhoz a budapesti fasori református templom áll a legközelebb nemcsak az architektúra szempontjából. Árkay Aladár műve úgy mint a pozsonyi templom 1911-13 között épült ugyancsak egy épületegyüttes (lelkészi hivatal, iskola) részeként. Továbbá megegyező alaprajzaik, belső terek, fő- és oldalhomlokzataik kompozíciója. Párhuzamos stílárís vonás a románika felhasználása, mely azonban eltérő módon van értelmezve a két épületen. A fasori templomot a magyar szecesszió iskolapéldájaként említi az irodalom. Pontosabban a szecesszió késői korszakának műve és ötvözi magában a már említett skandináv, erdélyi és középkori hatásokat. Példája a századforduló körüli magyar és finn építészet kapcsolatainak. A pozsonyi templom viszont más forrásokból, elsősorban a kor tradicionálisabb német építészetéből merít, melyet az említett Theodor Fischer is képviselt. „Románkori“ formavilága kevésbé stilizált, nyíltabban vállalja középkori mintáképeit.

Forrás:

BUDAY PÉTER: *Ozveny stredovekých motívov v sakrálnej architektúre Bratislavy v období medzi rokmi 1860-1914*. Diplomová práca. (*Középkori motívumok visszhangjai Pozsony 1860 és 1914 közötti szakrális építészetében*. Diplomamunka.) Katedra vedy o výtvarnom umení Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2008. Školiteľka: doc. PhDr. Dana Bořutová, CSc.